

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv: Sfântul Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor. Combatere și răsturnare a gnozei cu nume mincinos*, Cartea a II-a, trad. din greacă și latină, introducere și note de Petru Molodeț, Editura IBMO, București, 2017.

IRINEU DE LYON ÎN LIMBA ROMÂNĂ

GELU SABĂU

RELEVANȚA LUI IRINEU

Avem bucuria de a saluta apariția în limba română a celui de-al doilea volum al lucrării *Împotriva ereziilor*, a Sfântului Irineu de Lyon, publicată la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă a Patriarhiei Române¹. Traducerea face parte dintr-un proiect mai amplu, care aparține clasicistului Petru Molodeț, dedicat redării în limba română și interpretării scrierii lui Irineu de Lyon. De ce este extrem de importantă o astfel de apariție pentru cultura teologică și filosofică autohtonă?

În primul rând, trebuie să spunem că Irineu de Lyon (130–202 d. Hr.) este unul dintre primii Părinți ai Bisericii, episcop de Lugdunum, în Galia, azi orașul Lyon din Franța. Moare martiric în timpul persecuției împăratului Septimius Sever. Azi este recunoscut ca Sfânt, atât de către Biserica Catolică, cât și de către cea

¹ Sfântul Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor. Combatere și răsturnare a gnozei cu nume mincinos*, Cartea a II-a, trad. din greacă și latină, introducere și note de Petru Molodeț, Editura IBMO, București, 2017.

Ortodoxă. Activitatea lui Irineu se împarte între activitatea misionară, apărarea creștinismului în fața păgânismului și a puterii romane și lupta împotriva doctrinelor eretice. A scris mai multe lucrări, dintre care la noi au ajuns două: *Demonstratio Apostolica* și *Adversus Haereses (Împotriva ereziilor)*, aceasta fiind una dintre cărțile fundamentale pentru constituirea doctrinei creștine.

Redarea lucrării lui Irineu în limba română este importantă din cel puțin două puncte de vedere:

Având în vedere faptul că Irineu este unul dintre pionierii ortodoxiei, lucrarea sa este fundamentală pentru a înțelege felul în care ortodoxia s-a constituit începând cu primele secole creștine. Din acest punct de vedere, devine semnificativă ideea de regulă a adevărului, Irineu al Lyonului fiind primul teolog creștin care teoretizează și sistematizează doctrina în jurul acestei idei. El preia ideea de regulă a adevărului (*kanon tes aletheias*) din cultura clasică greacă, unde era utilizată de filosofi, având semnificația unui criteriu logic, etic, estetic, muzical etc. La Irineu regula adevărului devine un criteriu pentru interpretarea textelor sacre. Pornind de la această regulă de interpretare, el combate doctrinele care nu se supun unui atare canon de interpretare, numindu-le eretice. Apoi, construiește, interpretând Vechiul și Noul Testament conform criteriilor prezentate de regula adevărului, un corpus doctrinar semnificativ pentru ortodoxie. Regula adevărului prezentată de Irineu de Lyon vine pe filiația directă a simbolului baptismal folosit în primele comunități creștine, conducând către simbolul de credință de la Niceea. Din acest punct de vedere, Irineu reprezintă un reper semnificativ, reper care nu poate fi ocolit pentru înțelegerea procesului de constituire al ortodoxiei doctrinare.

În al doilea rând, lucrarea lui Irineu este esențială pentru studiul istoric al creștinismului timpuriu. Punând primele cărămizi la constituirea doctrinei ortodoxe, Irineu al Lyonului combate toate sectele eretice existente în perioada sa. El construiește o genealogie a ereziilor pornind de la Simon Magul și terminând cu valentinienii, orientarea creștină eretică căreia Irineu îi dedică câteva cărți din *Adversus Haereses*. Mărturiile lui Irineu au influențat în mod decisiv scrierile lui Ipolit al Romei și Tertulian, principalii săi succesori în lupta împotriva ereticilor. Deci, sursa fundamentală a mărturiilor ereziologice este furnizată de Irineu.

Descoperirea manuscriselor de la Nag Hammadi a adus mărturii noi cu privire la orientările eterogene din creștinismul timpuriu, iar confruntarea acestor surse directe cu mărturiile ereziologice (Irineu, Ipolit, Tertulian, Epifanie) au condus la reevaluări importante legate de istoria creștinismului timpuriu. Dintre manuscrisele de la Nag Hammadi s-au tradus câteva în limba română. Aceste traduceri sunt însă aleatorii, iar comentarea surselor de cele mai multe ori insuficientă. Un studiu științific al istoriei și doctrinei creștinismului timpuriu trebuie să facă referire la ora actuală atât la mărturiile Părinților Bisericii în calitatea lor de ereziologi, cât și la mărturiile directe ale ereticilor, pe care le avem acum la dispoziție. Având în vedere că interpretarea lui Irineu i-a influențat în mod decisiv pe succesorii săi și că, până relativ recent, perspectiva schițată asupra istoriei doctrinelor în creștinismul timpuriu

era cea impusă de vederile ortodoxe ale lui Irineu, pentru a pune bazele unui studiu științific în acest domeniu, traducerea lucrării lui Irineu se impune cu necesitate ca un prim pas care trebuie făcut.

CONȚINUTUL LUCRĂRII ÎMPOTRIVA EREZIILOR

Scrierea lui Irineu este compusă din cinci cărți, dintre care primele două au fost deja publicate în limba română. Cartea I începe cu o prezentare a doctrinei valentiniane, considerată de Irineu doctrina eretică cea mai evoluată și cea mai periculoasă. În urma prezentării sale, Irineu trage concluzii asupra diversității doctrinare a sectelor eretice, în opoziție cu unitatea care domnește în sânul Marii Biserici. Reprezentanții ereticilor sunt trecuți în revistă: Simon Magul, Menandru, Saturnin, Basilide, Carpocrate, Cerint, Cerdon, Marcion, Valentin, ebioniții, ofiții, nicolaiții etc. După acest expozeu necesar, în Cartea a II-a Irineu reia în detaliu elementele esențiale ale doctrinelor eretice, în special a celei valentiniane, polemizând direct și respingând punct cu punct poziția adversarilor. Cartea a III-a este un exercițiu de justificare a doctrinei ortodoxe, plecând în principal de la autoritatea Evangheliilor și a textelor apostolului Pavel. Irineu urmărește, pornind de la interpretarea textelor cu autoritate, demonstrarea unicității Dumnezeuului revelat în Vechiul și Noul Testament, natura umană a lui Hristos și nașterea virginală a Fiului lui Dumnezeu. Pornind de la autoritatea apostolului Pavel, în special de la textul *Epistolei către corinteni*, Irineu va dezvolta teologia răscumpărării lui Adam prin întruparea lui Hristos. Cartea a IV-a dezvoltă în special profetologia creștină. Scopul acestei Cărți este de a demonstra unitatea celor două Testamente și faptul că în Vechiul Testament este anunțat Noul Testament. Cartea a V-a ne prezintă dezbateri doctrinale privitoare în mod special la răstignirea Mântuitorului la moartea sa și la învierea trupului său. Un spațiu destul de larg este acordat de Irineu interpretării sintagmei paulinice „carnea și sângele nu pot să moștenească Împărăția lui Dumnezeu” (*1 Cor. 15, 50*). Este sintagma pe care valentinienii o revendică pentru a dezvolta doctrina învierii diferită de cea adoptată de creștinismul ortodox. *Tratatul despre înviere* este martorul cel mai elocvent al acestui tip de interpretare, cu origini de asemenea în gândirea teologică a apostolului Pavel.

ASPECTE CONTROVERSATE

Cam acesta ar fi pe scurt conținutul celor cinci cărți ale Episcopului din Lyon. În studiul introductiv al celui de-al II-lea volum, care tocmai a fost publicat, comentatorul îmi face onoarea de a discuta câteva din ideile pe care le-am prezentat în lucrarea mea *Ortodoxie, erezie și gnosticism în primele secole creștine*, carte

publicată anul trecut². În partea a treia a celui de-al II-lea capitol al cărții, am prezentat protologia valentiniană și apoi critica pe care o aduce Irineu sistemului emanațiilor pleromactice valentinieni³. Am afirmat că scopul cercetării lui Irineu este în primul rând unul apologetic și că autorul creștin folosește toate mijloacele retorice pe care le are la îndemână pentru a-și respinge adversarii⁴. Apropos de această remarcă, P. Molodeț afirmă: „A pune, însă, problema combaterii cu precădere la acest nivel, retoric, fără a degaja de aici liniile de forță ale criticii sale credem că duce, totuși, la o deturnare a mizei întregii sale opere. Reproșul care i se face de obicei Episcopului de Lyon, potrivit căruia el atacă dintr-o perspectivă logică un limbaj care este în sine metaforic, nu credem că poate sta în picioare. Textele valentinieni folosesc într-adevăr un limbaj metaforic atunci când se referă la lumea divină, dar acesta nu se dorește a fi un simplu limbaj poetic, ci are pretenția de a descrie o realitate și de a se constitui într-un sistem justificat din punct de vedere rațional.”⁵

Sunt absolut de acord că sistemul valentinian este un sistem metafizic inteligibil și, din acest punct de vedere, poate fi criticat în mod legitim din perspectivă rațională. Este cunoscut faptul că teologia valentiniană este inspirată din filosofia neo-pitagoreică a epocii, sistemul lui Moderatus din Gades fiind cel mai apropiat de doctrina emanațiilor valentinieni⁶. Problema, cred eu, nu e cea a criticii raționale în principiu, ci a felului în care Irineu alege să procedeze uneori. Mai precis, el nu critică structura inteligibilă a sistemului valentinian sau, atunci când o face, își decupează anumite instanțe favorabile. Căci valentinienii au o structură dinamică a eonilor, care este în mod inevitabil contradictorie, și pe care ei o exprimă adesea prin metafore. Știm încă de la Zenon din Elea că realitatea dinamică contravine principiilor elementare ale logicii. Valentinienii relatează o istorie a divinității și o fac, inevitabil, într-un mod metaforic. Irineu se raportează la această realitate dinamică mai degrabă dintr-un punct de vedere static, alegând anumite instanțe pentru a demonstra că valentinienii sunt absurzi sau că se contrazic. În felul acesta, dualismul inerent sistemului valentinian este prezentat într-o tușă mult mai groasă și, nu de puține ori, ridicolă. Problema e în primul rând una de metodă, și ea decurge din scopul polemic al autorului: căci Irineu nu încearcă să se plaseze în interiorul sistemului pe care îl combate, ci încearcă să elaboreze o perspectivă proprie, pornind de la cei pe care îi combate. Iar demersul este pe deplin reușit: puncte esențiale ale teologiei ortodoxe își vor găsi astfel formularea.

² G. Sabău, *Ortodoxie, erezie și gnosticism în primele secole creștine*, Editura Ars Docendi, București, 2016.

³ Vezi subcapitolele „Protologia valentiniană”, pp. 59–88, respectiv „Critica lui Irineu de Lyon”, pp. 88–106.

⁴ G. Sabău, *op. cit.*, p. 91.

⁵ Cf. *Împotriva ereziilor*, „Introducere”, p. 57.

⁶ Vezi E. Thomassen, *The Spiritual Seed. The Church of the Valentinians*, Brill, Leiden, 2006, pp. 273–274.

Desigur, pe lângă dualism, unul dintre punctele importante de doctrină ale valentinismului este dat de tentativa lor de teodicee. Irineu va critica la un moment dat teodiceea valentiniană, afirmând că dacă Tatăl suprem al valentinienilor este responsabil pentru deficiența din lumea creată, atunci acesta, fie a dorit răul prin propria sa voință, fie nu era capabil să-l împiedice⁷. Aici am afirmat că „Tatăl suprem, având o existență supra-ființială, deasupra posibilității oricărei cunoașteri pozitive, nu este supus categoriilor morale de bine și de rău”⁸. Pornind de la această afirmație a mea, P. Molodeț elaborează un argument a cărei concluzie este limpede: „Dar, dacă Tatăl suprem este dincolo de bine și de rău, iar dualitatea și, în consecință, pluralitatea și, astfel, ignoranța și răul decurg din actul cunoașterii sale de sine, explicația apariției răului este mai degrabă o taină a Tatălui suprem, dar atunci nu mai este o explicație, iar întregul sistem valentinian eșuează în a răspunde exact la întrebarea care l-a generat. Astfel, pentru ca explicația să-și păstreze validitatea în cadrul acestui sistem, Tatăl trebuie să fie responsabil de apariția răului, dar atunci el nu mai este dincolo de bine și de rău.”⁹

Desigur, consider că aici sunt necesare câteva precizări pentru a evita posibilele neînțelegeri. Din punctul de vedere al valentinienilor, Tatăl suprem, care posedă providența, este responsabil pentru întreaga iconomie divină, care va conduce în cele din urmă la căderea eonilor și la suferința oamenilor. Însă această responsabilitate poate exista doar din perspectiva unei raportări umane, ea poate fi exprimată, într-un mod inadecvat, prin intermediul unui discurs mitologic sau conceptual-filosofic. Însă, la modul propriu, nu există „în sine” o responsabilitate a Tatălui suprem. În valentinism, la fel ca și în filosofia neo-pitagoreică din care acesta se inspiră, Tatăl suprem este similar Unului din prima ipoteză a dialogului *Parmenide* pot afirma sau nega predicate în sensul propriu al termenului. Nu în mod întâmplător, în *Tratatul tripartit* există numeroase pasaje în care este evocată dimensiunea apofatică, inaccesibilă înțelegerii și exprimării, a Tatălui suprem¹⁰. În acest sens, despre Tatăl suprem nu putem spune nici că este „bun”, nici că este „rău”, nici „responsabil”, nici „iresponsabil”, deoarece existența sa depășește posibilitatea afirmării sau negării unor astfel de atribute. Acesta este probabil și motivul pentru care, deși Tatăl suprem este finalmente cauza întregii iconomii, responsabil în sensul propriu al termenului pentru cădere este eonul care ia decizia de a-l cunoaște de unul singur pe Tatăl suprem, chiar dacă nu are această capacitate.

Desigur, este cunoscut faptul că teodiceea valentiniană așază explicația pentru apariția răului la un nivel metafizic. Această explicație îi repugnă profund lui Irineu, deoarece „a explica apariția răului din punct de vedere metafizic poate

⁷ *Împotriva ereziilor*, II, 5, 3.

⁸ G. Sabău, *op. cit.*, p. 97.

⁹ „Introducere”, pp. 61–62.

¹⁰ *Traité Tripartite*, 52, 34–53, 5; 54, 12–13, trad. de Louis Painchaud și Einar Thomassen, Les Presses de l'Université Laval, Québec, 1989.

însemna a-l justifica din punct de vedere moral”¹¹. Desigur, în mod obișnuit, aceasta este relația între înțelegere și justificare: de multe ori explicarea unei anumite realități sociale sau politice înseamnă și cauționarea sa din punct de vedere moral. Trebuie să spunem însă că nu acesta este și cazul valentinienilor. Pentru valentinieni, al căror sistem era unul inițiativ, cei spirituali, care ajung la gradul suprem al inițierii, sunt cei care au primit revelația istoriei eonilor și, în consecință, au înțeles sensul iconomiei divine conform căreia, după cădere, urmează mântuirea. Numai că rolul cel mai important pentru îndeplinirea acestui scop al iconomiei le revine tocmai celor care posedă revelația, adică celor spirituali. Acesta este și motivul pentru care cei spirituali, nu numai că nu sunt salvați în virtutea naturii lor, după cum afirmă Irineu, ci în *Tratatul tripartit* se vorbește despre virtuțile pe care, pe lângă virtuțile creștine obișnuite – credință, iubire și speranță –, aceștia trebuie să le posedă: mărturisirea realității Pleromei, căutarea Tatălui și rugăciunea¹². Fără aceste virtuți, cu greu se poate închipui ca cineva să facă parte din clasa celor inițiați. Acesta este și motivul pentru care nu numai că libertatea celor spirituali este deplină în valentinism, dar responsabilitatea lor morală este pe măsură.

Desigur, problematica dezbătută aici este extrem de complexă și pasionantă totodată. Ea nu poate fi cu siguranță lămurită în câteva pagini. Ceea ce am încercat aici a fost să răspund punctual câtorva aspecte pentru a evita unele neînțelegeri care pot apărea în mod inerent. Altfel, îi invit cu drag pe toți ce interesați de creștinismul timpuriu și de lumea Antichității târzii să parcurgă scrierile lui Irineu și, evident, sursele conexe. Traducerile lui P. Molodeț ne oferă un excelent prilej în acest sens.

¹¹ „Introducere”, p. 61.

¹² *Traité Tripartite*, 120, 2–6; 121, 29–32.